

قاعدهٔ لاضرر

از نگاه امام خمینی (س)

www.ketab.ir

ابوالقاسم رشیدیپور

سرشناسه: رشیدپور، ابوالقاسم، ۱۳۴۵ -

عنوان و نام پدیدآور: قاعده لاضرر از نگاه امام خمینی(س) / ابوالقاسم رشیدپور.

مشخصات نشر: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۸۸.

مشخصات ظاهری: ۱۵۰ ص.

شابک: ISBN: 978 - 964 - 212 - 077 - 2

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۴۳ - ۱۵۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: ۱. خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹-۱۳۶۸. -

نظریه درباره قاعده لاضرر. ۲. قاعده لاضرر.

شناسه افزودن: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س) - دفتر قم. مؤسسه چاپ و نشر عروج.

رده‌بندی کنگره: ۵ ر ۲ ق / ۵ / ۱۵۷۴ DSR

رده‌بندی دیوبی: ۹۵۵ / ۰۸۲۲۰۹۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۸۸۹۸۲۶

کد / م ۲۵۲۸

مؤسسه چاپ و نشر عروج

www.ketabji.ir

□ قاعده لاضرر از نگاه امام خمینی(س)

◆ نویسنده: ابوالقاسم رشیدپور

◆ ناشر: چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س))

◆ چاپ دوم: ۱۴۰۳

◆ شمارگان: ۵۰۰ نسخه

۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰

101004000100055

قاعده لاضرر

◆ قیمت:

• خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فخرآزادی، فروشگاه مرکزی، تلفن: ۶۶۴۰۴۸۷۳ - دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵

• خیابان انقلاب، تقاطع حافظ، فروشگاه شماره ۱، تلفن: ۶۶۷۰۱۲۸۷

• خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای زاندارمری، فروشگاه شماره ۲، تلفن: ۶۶۹۵۵۷۳۷

• حرم مطهر حضرت امام خمینی(س)، ضلع شمالی، فروشگاه شماره ۳، تلفن: ۵۵۲۰۳۸۰۱

• کلیه نمایندگیهای فروش در استانها

نشانی الکترونیکی: pub@imam-khomeini.ir

مقدمه ناشر

امام خمینی (س) که انقلاب بزرگی را رهبری و نظام جمهوری اسلامی را پایه‌گذاری کرد، در کنار شخصیت بی‌بدیل مبارزاتی - سیاسی، عالمی متضلع و فقهی ژرف‌اندیش است. به گونه‌ای که مبارزات او علیه رژیم جائر پهلوی و نیز تأسیس و بنیانگذاری نظام اسلامی، برخواسته از «فقه الحکومه» اوست. او از جایگاه یک فقیه و مرجع به مبارزه با طاغوت فتوا داد و مبارزات مردم مسلمان را رهبری نمود و نظام جدید را پی‌ریزی کرد.

از توفیقات بس بزرگ این فقیه فرزانه، نگارش کتاب‌های متعدد و پرارزش فقهی و اصولی است. ایشان یک دوره کامل از مباحث اصول فقه را به هنگام تدریس خارج اصول در سال‌های اقامت در قم در حوزه علمیه این شهر برای صدها طلبه فاضل، به رشته تألیف و نگارش درآوردند.

حضرت امام اهتمام به ارائه بحث‌های روشمند و پرهیز از خلط مباحث و علوم داشتند و بر همین اساس به هنگام درس و نگارش

مباحث اصول، بحث طلب و اراده را که خارج از مباحث اصولی می‌دیدند، به صورت رساله‌ای مستقل نوشتند و همین کار را به هنگام تدریس و نیز نگارش «قاعده لاضرر» انجام دادند و آن را رساله‌ای مستقل قرار دادند. چنان‌که در کتاب پیش‌رو مشاهده خواهید فرمود؛ حضرت امام در مسأله «لاضرر» نظریه و دیدگاهی متفاوت از نظریه مشهور فقهاء و اصولیون ارائه داده است.

پر پیدا است که اتخاذ مبنای متفاوت، فتاوا و آثار متمایزی در پی خواهد داشت، که به هنگام بحث و تحقیق و بررسی رُخ می‌نمایند. در کتاب پیش‌رو محقق ارجمند جناب حجت الاسلام والمسلمین ابوالقاسم رشیدپور در بحثی تطبیقی به بررسی و مقایسه نظریه حضرت امام (س) با نظریه مشهور پرداخته و آثار و پیامدهای آن را برشمرده است.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ضمن تشکر از تلاش محقق ارجمند، حاصل کار ایشان را به عموم فقه‌پژوهان به ویژه پژوهشگران عرصه فقه سیاسی تقدیم می‌دارد.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

دفتر قم

فهرست مطالب

مقدمه مؤلف ..... ز

فصل اول: کلیات

مطلب اول: تعریف قاعده فقهی ۴

مطلب دوم: فرق قواعد فقهی با قواعد اصولی ۷

دیدگاه امام خمینی علیه السلام درباره تفاوت قاعده فقهی با مسأله اصولی ۹

جمع‌بندی ۱۰

مطلب سوم: تفاوت قاعده فقهی با مسأله شرعی ۱۱

مطلب چهارم: فرق قاعده فقهی با ضابط فقهی ۱۱

مطلب پنجم: حکم شرعی و حکم حکومتی ۱۳

تعریف حکم شرعی ۱۳

حکم تکلیفی و وضعی ۱۵

تعریف حکم حکومتی ۱۶

تفاوت حکم حکومتی با حکم شرعی ۱۷

تقدم احکام حکومتی بر احکام شرعی ۱۹

- ۲۳ ..... احکام قضایی
- ۲۳ ..... مطلب ششم: تصویر محل اختلاف در بحث لاضرر

فصل دوم: بررسی سند و متن روایات

- ۲۵ ..... الف) بررسی سند روایات
- ۲۶ ..... نظر امام خمینی علیه السلام در سند روایت
- ۲۹ ..... ب) بررسی متن روایات
- ۳۰ ..... روایات گروه اول
- ۳۱ ..... نکات قابل توجه
- ۳۳ ..... نکات قابل توجه در این روایت
- ۳۴ ..... نظر حضرت امام علیه السلام در احصار این روایت
- ۳۷ ..... روایات گروه دوم
- ۴۰ ..... جمع بندی روایات گروه دوم
- ۴۲ ..... جمع در روایت یا جمع در مروی؟
- ۴۴ ..... نظر حضرت امام علیه السلام
- ۴۵ ..... روایات گروه سوم
- ۴۷ ..... توضیحی دربارهٔ مراسلات صدوق علیه السلام
- ۴۸ ..... بررسی سخن حضرت امام علیه السلام
- ۵۱ ..... جمع بندی و نتیجه گیری فصل دوم

فصل سوم: معنای مفردات لاضرر و لاضرار

- ۵۵ ..... الف) مفهوم لغوی ضرر و ضرار
- ۵۸ ..... فرق ضرر و ضرار در کتب لغت

۵۸	ب) آراء فقیهان در معنای ضرر و ضرار.....
۶۳	نظریه امام خمینی <small>علیه السلام</small> .....
۶۶	ج) معنای ضرار در قرآن.....
۷۲	د) نقد و بررسی.....
۷۳	جمع‌بندی نظر حضرت امام.....
۷۴	هـ) نتیجه‌گیری.....

فصل چهارم: مقصود از جمله «لاضرر و لاضرار»

۷۸	۱. دیدگاه شیخ انصاری <small>علیه السلام</small> (نهی حکم ضرری).....
۸۰	احتمالات در سخن شیخ انصاری <small>علیه السلام</small> .....
۸۲	اقوال در حقیقت ادعایه.....
۸۶	۲. دیدگاه فاضل تونی <small>علیه السلام</small> : نهی ضرر غیر متدارک.....
۸۹	۳. دیدگاه شیخ الشریعه اصفهانی <small>علیه السلام</small> : حمل نهی بر نهی تکلیفی.....
۹۰	چگونگی اراده نهی از نهی.....
۹۱	نظر حضرت امام <small>علیه السلام</small> نسبت به دیدگاه شیخ الشریعه <small>علیه السلام</small> .....
۹۲	۴. دیدگاه امام خمینی <small>علیه السلام</small> : نهی حکومتی و سلطانی.....
۹۴	مقدمه دوم: معیار شناخت روایات حکومتی.....
۹۴	مقدمه سوم: احکام حکومتی با واژه «قال».....
۹۵	مقدمه چهارم: روایات مؤیده.....
۹۸	بررسی دیدگاه حضرت امام <small>علیه السلام</small> .....
۱۰۴	نظریه برگزیده.....
۱۰۵	اشکال تخصیص اکثر و پاسخ آن.....
۱۰۶	«لاضرار» نهی الهی است یا حکومتی.....

فصل پنجم: تنبیهات

- تنبیه اول: اشکال تطبیق حدیث لاضرر بر داستان سمره ۱۰۹
- تنبیه دوم: نسبت لاضرر با ادله احکام اولیه ۱۱۲
- نظر امام خمینی علیه السلام ۱۱۳
- قاعده سلطنت ۱۱۳
- پاسخ حضرت امام علیه السلام ۱۱۴
- تنبیه سوم: دفع ضرر ۱۱۶
- تنبیه چهارم: اکراه بر اضرار به غیر ۱۱۸
- تنبیه پنجم: تصرف مالک در ملکش در صورت ضرر یا حرج همسایه ۱۲۱
- صور مختلف تصرف در ملک ۱۲۲
- حکم جواز تصرف در صور مختلف ۱۲۳

فصل ششم: مصادیق اجرایی «لاضرر» در آثار امام خمینی علیه السلام

- الف) موارد کاربرد لاضرر در فقه از دیدگاه مشهور ۱۲۷
- نظر حضرت امام علیه السلام در این موارد ۱۳۰
- ب) فروع لاضرر طبق دیدگاه امام خمینی علیه السلام ۱۳۳
- حریم چاه‌ها و قنات ۱۳۴
- حریم و حقوق همسایه ۱۳۵
- مشترکات و مباحات عامه ۱۳۸
- اداء دیون ۱۴۰
- کتاب‌نامه ۱۴۳

مقدمه مؤلف

می‌توان گفت بخش مهمی از احیای دین و حکومت اسلامی و نعمت‌های فراوان آن در کشور ما مرهون اندیشه‌های حضرت امام خمینی علیه السلام است. معظم له در رشته‌های مختلف علوم اسلامی، همچون: فلسفه، کلام، عرفان، اخلاق، ادبیات، تفسیر، حدیث و اصول فقه، از تبحر خاصی برخوردار بودند؛ اما با این وجود، محور اساسی اندیشه‌های ایشان را مسائل فقهی تشکیل می‌داد.

تا آن‌جا که شاید بتوان گفت، نگاه خاص امام علیه السلام به فقه و برداشت و تلقی ایشان از دستورات دینی منشأ انقلاب و تأسیس حکومت اسلامی در ایران شد. ایشان رسالت فقه را، اداره زندگی فردی و اجتماعی انسان می‌دانند و در این باره چنین می‌فرماید: «فقه، تئوری واقعی و کامل اداره انسان از گهواره تا گور است»^۱.

از این رو، بررسی نظریات و آرای حضرت امام (ره) در مسائل فقهی و کاوش در مبانی فقهی ایشان به عنوان احیاگر فقه در اداره امور اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

در این میان، یکی از بحث‌ها و قواعد مهم فقه که منشأ بسیاری از احکام و دستورات دینی است. و چگونگی موضع فقیه نسبت به آن در صدور فتاوی‌اش تأثیر بسزایی دارد، «قاعده لاضرر» است. اندیشمندان و فقیهان در این قاعده نظریات گوناگونی ارائه کرده‌اند، به‌ویژه حضرت امام خمینی علیه السلام که در این بحث از دیدگاه نو و متفاوتی برخوردار است. از طرفی «ضرر» از موضوعاتی است که همه انسان‌ها در سرتاسر زندگی، دائماً با آن مواجه‌اند و فقه اسلام، نمی‌تواند در مقابل آن موضع اساسی و عامی نداشته باشد.

از این رو، بر آن شدیم، به یاری خداوند منان و عنایت اولیای معصومین، پژوهشی در جد بضاعت، در این مهم انجام دهیم. تا سهم ناچیزی از رسالت بزرگی که در شناخت دیدگاه‌های امام خمینی و تجلیل از مقام علمی ایشان بر عهده است را ادا نماییم. امید است مورد قبول حق قرار گیرد و هدیه‌ای باشد به روح ناظر و شاهد او که پرچمدار حکومت بزرگ اسلامی در جهان معاصر است.

این کتاب مشتمل بر شش فصل است:

فصل اول: از آنجا که لاضرر به عنوان یک قاعده فقهی مطرح است و بر اساس دیدگاه مشهور از احکام ثانویه و حاکم بر احکام اولیه است، اما طبق دیدگاه‌های دیگر یا حکم وضعی است که اثبات ضمان می‌کند، یا حکم تکلیفی و از محرّمات شرعی است و یا حکم حکومتی، از این رو در مقدمه بحث به تعریف قاعده فقهیه و تفاوت آن با مسأله اصولی و شرعی، حکم اولی و ثانوی، حکم تکلیفی و وضعی، حکم حکومتی و...

و نیز به تبیین محلّ اختلاف فقها در مبحث لاضرر پرداخته شده است. فصل دوم: چون جمله لاضرر و لاضرار، برگرفته از روایاتی است که از پیامبر ﷺ صادر شده است، در این فصل به بررسی متن و سند این روایات پرداخته می‌شود.

فصل سوم: بعد از آن‌که ورود این جمله از پیامبر ﷺ در فصل اول به اثبات رسید، از آن‌جا که شناخت مفهوم مفردات جمله در فهم صحیح معنای آن نقش بسزایی دارد در این فصل معنای مفردات «لاضرر و لاضرار» در لغت و دیدگاه فقها بیان می‌شود.

فصل چهارم: بعد از بحث از مفردات در این فصل به مفاد جمله و مراد جدی پیامبر ﷺ از آن و مهم‌ترین دیدگاه‌ها در این زمینه پرداخته و سپس دیدگاه خاص حضرت امام جعفر ﷺ به طور مفصل بیان گردیده و بررسی شده است. این فصل مهم‌ترین فصل رساله است.

فصل پنجم: پاسخ به پرسش‌هایی است که تحت عنوان تنبیهات لاضرر مطرح می‌شود. البته تنها تنبیهاتی مورد بحث قرار گرفته است که حضرت امام جعفر ﷺ به آن‌ها پرداخته‌اند و به تنبیهاتی که سایر فقها ذکر کرده‌اند، فقط اشاره شده است.

فصل ششم: در این فصل به پاره‌ای از موارد کاربرد و مصادیق لاضرر پرداخته شده و به تطبیقات این قاعده در فقه از دیدگاه مشهور و سپس به بعضی از فروع فقهی بر اساس دیدگاه حضرت امام جعفر ﷺ اشاره شده است.

ابوالقاسم رشیدپور